

ZOEKTOCHT IN ARCHIEVEN OORLOG, VERRAAD EN OVERLEVINGSDRANG

door Esther Beens

Achter de muur van de Gemeentelijke Handelsinrichtingen aan de Stieltjesstraat stond Loods 24. Hier vertrokken in de zomer van 1942 de eerste Rotterdamse transporten naar Westerbork en gingen meer dan zesduizend joden de dood tegemoet.¹ Van hen waren 686 nog geen dertien jaar oud toen zij vermoord werden; hun namen staan gegraveerd in de stalen halve cirkel van het Joods Kindermonument, dat vlakbij een bewaard gebleven stuk van de muur staat.

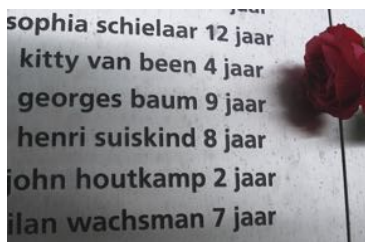
Na de onthulling van het monument op 10 april 2013 kwamen de verhalen los. Herinneringen aan een nichtje, schoolvriendinnetje, straatvriendje, bewaarde brieven en vergeelde foto's bereikten het Stadsarchief Rotterdam. Hierdoor werden een paar kinderen meer dan slechts een naam. Het idee ontstond om onderzoek te doen naar alle kinderen. Het Stadsarchief had al een begin gemaakt met het verzamelen van informatie over de kinderen door de gezinskaarten te lichten. Deze kaarten bevatten basisgegevens van het gezinshoofd en zijn gezinsleden: naam, geboortedatum en geboorteplaats. Ook de verschillende woonadressen van het gezin en het beroep van de vader zijn op deze kaarten genoteerd.² Op een aantal kaarten staat achter de namen het stempel 'VREEMD', waaruit blijkt dat die persoon, hoewel soms al decennia in Rotterdam, niet de Nederlandse nationaliteit bezat. Deze aanwijzing leidt naar een andere bron: de mensen die als vreemdeling te boek stonden, zijn terug te vinden in het vreemdelingenregister van de Rotterdamse politie.³ Dit alfabetisch op naam ingerichte register bestaat uit

209 kleine dozen met kaarten. Op deze kaarten werden alle buitenlanders – met verschillende nationaliteiten en van allerlei kerkelijke gezindten – geregistreerd, die zich in Rotterdam voor korte of langere tijd wilden vestigen. Het blijkt dat 88 kinderen van de 686 namen niet de Nederlandse nationaliteit bezaten, en veel van hen zelfs staatloos waren. Bezoeken aan het Nederlandse Rode Kruis, Herinneringscentrum Kamp Westerbork, het NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies) en het Nationaal Archief leverden met wisselend succes aanvullende gegevens op. Details uit het ene archief vormden aanknopingspunten naar andere archieven. Deze bezoeken brachten steeds flintertjes informatie, maar samen met de verhalen van tijdgenoten en nazaten, maakten ze het mogelijk een aantal namen van het Joods Kindermonument een gezicht te geven.

Het verhaal van Georges en Elvire Baum

Bij het doorzoeken van het vreemdelingenregister stuitte we op twee kaarten die de gegevens van dezelfde vrouw bevatten.⁴ De

afb. 1. Sinds 2013 worden de 686 weggevoerde Rotterdamse joodse kinderen herdacht op het Joods Kindermonument. (foto's Louisa Balk)

ene kaart dateert van september 1938, ruim anderhalf jaar voordat in Nederland de oorlog uitbrak. De tweede kaart is uit 1948. In de rechterbovenhoek van beide kaarten is een pasfoto bevestigd. Het besef drong door dat we keken naar een joodse vrouw die de oorlog had overleefd, maar haar kinderen niet. Haar kinderen zijn namelijk twee van de namen van het Joods Kindermonument: Georges en Elvire Baum. De naam van de vrouw: Jolana Fried. Op de eerste kaart staat vermeld dat 'Jolan' getrouwd is met Miksa

Baum; op de tweede kaart staat bij burgerlijke staat de vermelding 'Wed'. Bij het Rode Kruis, dat na de oorlog een rol speelde bij het opsporen van vermiste personen, ontdekten we dat Jolan later hertrouwde met een zekere heer Strumpfman en met hem nog twee kinderen kreeg: zoon Michael en dochter Sylvia die al jaren in Israël wonen. Het Rode Kruis bemiddelde in het leggen van contact met Sylvia Strumpfman. In een lang telefoongesprek vertelde zij alles wat zij weet over haar moeder en haar halfbroertje en –

A	B	C	D	E	G	H	I	J	K	L	M	O	P	Q	R	S	Sh	T	U	V	W	X	Y	Z
Familiennaam FRIED												Nationaliteit Tsjech-Slovaaksche												
Voornamen Jolana												Beroep												
Geboren te Marmaros-Sighet op 10-4-11												Godsdienst Isr.												
Werkzaam bij												I												
Burgerlijke staat H. met Miksa Baum geb. 13-3-10																								
Kinderen:																								
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Woonplaats hier</div> <div>Zie kaart man.</div> </div>																								
In- en afschrijvingen												Werkvergunningen												
28-9-38 van Antwerpen.																								
<i>afg. 19-1-43 bekend Maasdam</i> <i>afg. 2-1-43 bekend Maasdam (bas)</i> <i>afg. 2-1-43 bekend Maasdam (bas)</i> <i>afg. 2-1-43 bekend Maasdam (bas)</i> <i>afg. 2-1-43 bekend Maasdam (bas)</i>																								
Model 39																								

afb. 2. Eerste kaart van Jolan Baum in het vreemdelingenregister:
 afb. 3. De pasfoto van Jolan Baum op de tweede kaart in het vreemdelingenregister:
 (Stadsarchief Rotterdam)

zusje.⁵ Ook heeft zij foto's van de kinderen, waarnaar wij al lange tijd naarstig zochten. Dankzij Sylvia Strumpfman werden de flinters die tijdens de archiefbezoeken waren verzameld tot een verhaal: het verhaal van Georges en Elvire Baum.⁶

Als vreemdelingen in Rotterdam

Mikulás – Miksa, later Nico – werd op 13 maart 1910 geboren in de Hongaarse stad Hajdu-Böszömeny als zoon van Bernhard Baum en Margit Weiner. Hij verhuisde op achttienjarige leeftijd met zijn familie naar Antwerpen. Daar leerde hij Jolan kennen. Jolan, geboren op 10 april 1911 in Marmaros-Sziget (tot het einde van de Eerste

Wereldoorlog behorend tot Oostenrijk-Hongarije) was als wees bij familie in Antwerpen ondergebracht en leerde het vak van naaister. Nico en Jolan werden verliefd en trouwden. In de Pelikaanstraat 94 werden de kinderen geboren, Georges op 6 november 1934 en Elvire op 25 juli 1938. Toen Elvire twee maanden oud was, verhuisde het gezin Baum naar Rotterdam. Begin september 1938 meldde Nico zich bij de vreemdelingenpolitie. Zijn vrouw kwam met de kinderen een paar weken later. De verhuizing had een zakelijke reden. Op de kaart in het vreemdelingenregister staat vermeld dat Nico Baum bij aankomst in Rotterdam een bedrag van 15.000 gulden in zijn bezit had en daarmee

afb. 5. De Hoogstraat in 1939. Rechts op de foto Horlogerie Delmonte. (Stadsarchief Rotterdam, Collectie Prentbriefkaarten)

in december 1938 de verblijfsvergunning werd verleend, woonden Nico en Jolan met Georges en Elvire al maanden boven de winkel aan de Hoogstraat.

Op 14 mei 1940 werd de Hoogstraat zwaar getroffen door het bombardement van de Nazi's op Rotterdam. Net als zoveel huizen en winkels in het centrum van de stad, was de juwelierszaak van Nico en Jolan volledig verwoest. Hoewel in een stad als Rotterdam niet aan de dagelijkse realiteit van de oorlog te ontkomen was, probeerden Nico en Jolan op de Nieuwe Binnenweg 412 het leven en het bedrijf weer op te pakken. Georges en Elvire waren natuurlijk maar kinderen – Georges was op dat moment nog geen zes jaar oud en zijn zusje pas twee – aan wie de oorlog grotendeels voorbij gegaan zal zijn. Kiekjes van Georges achter de piano, Georges en Elvire met een hondje: de foto's

van Sylvia Strumpfman laten een 'normaal' gezinsleven zien. Met deze foto's moeten we het doen, want haar moeder heeft Sylvia bijna niets verteld over Georges en Elvire. Maar eigenlijk zeggen de foto's voldoende. Ieder kan zich voorstellen dat deze kinderen, net als alle kinderen van vroeger en nu, hebben gespeeld met treintjes en poppen, en lief en stout zijn geweest.

Uit het vreemdelingenregister blijkt dat Elvire van 8 augustus 1940 tot 12 juni 1941 verbleef in Den Haag aan de Prinsegracht 14. Ook rept de kaart over een ziekenhuisopname in 1940. Op Prinsegracht 14 was sinds 1929 Huize St. Angela gevestigd, een katholiek kinder- en verpleegtehuis voor zwakzinnige kinderen. Hoewel het aannemelijk is dat de aantekening op de kaart van de ziekenhuisopname in 1940 betrekking heeft op een verblijf in Huize St. Angela, blijft ondui-

afb. 6, 7 en 8. Kiekjes van het gezin Baum gekregen van Sylvia Strumpfman.

delijk waarom de tweejarige peuter tien maanden in een katholiek tehuis voor gehandicapte kinderen gewoond zou hebben. Navraag bij het Haags Gemeentearchief leverde niets op: in hetgeen bewaard gebleven is, komt de naam Elvire Baum niet voor. Ook Sylvia Strumpfman kan ons niet vertellen of haar halfzusje 'zwakzinnig' was. Er zijn andere verklaringen te bedenken waarom Elvire in Huize St. Angela was, maar de waarheid is niet meer te achterhalen.

Georges moet een echte Pietje Bell geweest zijn die met zijn vriendjes de straten rond de Nieuwe Binnenweg onveilig maakte. In het Rotterdamsch Nieuwsblad van 27 februari 1941 staat een klein artikeltje over de 'de 6-jarige G. Baum'. Op een woensdagavond speelde Georges op straat. Hij probeerde op een rijdende vrachtwagen te springen, maar viel daarvan af. Hij brak hierbij zijn rechterknie en moest worden opgenomen in het ziekenhuis.

Ongevallen.

Woensdagavond half 7 is op den Nieuwe Binnenweg de 6-jarige G. Baum, toen hij op een rijdende vrachtauto sprong, gevallen, waarbij een der achterwielen over zijn rechterbeen ging. Met een gebroken rechterknie is hij in het ziekenhuis Bergweg opgenomen.

Het werd voor de joden in Rotterdam steeds moeilijker. Al snel nadat de Duitsers Nederland hadden bezet, werden anti-joodse maatregelen afgekondigd. Openbare gelegenheden werden 'voor joden verboden', joodse kinderen mochten niet meer naar openbare scholen en joden mochten slechts op bepaalde tijdstippen bij een beperkt aantal winkels hun boodschappen doen. Joodse winkels werden gesloten. In maart 1941 begon de bezetter met het ontegenen en liquideren van joodse bedrijven. Ook het bedrijf van Nico Baum werd hierdoor getroffen. Bij het NIOD zijn documenten aanwezig daterend van eind februari 1942, die verwijzen naar de liquidatie van juwelierszaak Delmonte. Het archief is helaas incompleet bewaard gebleven. In verband met Delmonte wordt *Juwelenliste* 16 genoemd, maar het is niet duidelijk wat deze lijst bevat.⁸ De Nazi's waren in het bijzonder geïnteresseerd in ruwe en losse diamanten, die onontbeerlijk waren voor het draaiend houden van de oorlogsindustrie, maar waaraan in Duitsland een chronisch tekort was.⁹ Op een bepaald moment moeten Nico en Jolan zich hebben gerealiseerd dat het voor hen te gevaarlijk werd om de toekomst af te wachten. Zij besloten dat Jolan en de kinde-

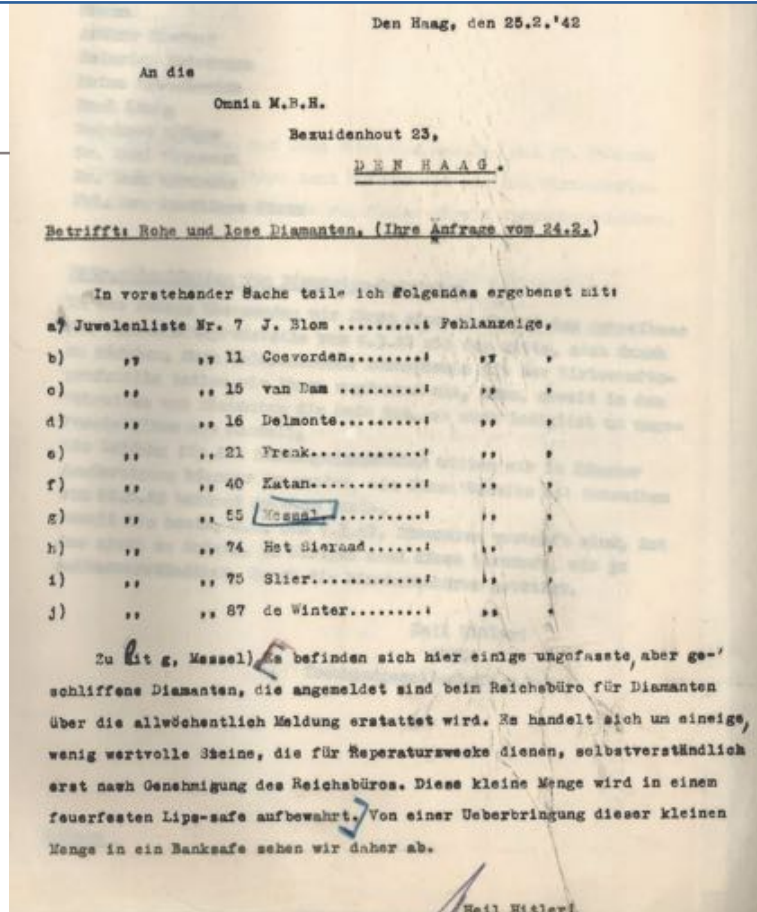
afb. 9. Het ongeluk van Georges haalde het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 27 februari 1941.

ren zouden onderduiken op aparte adressen. Nico zou proberen om naar Engeland te vluchten, waar een zus van hem woonde. Met zijn joodse trekken zou hij in Nederland onmogelijk uit handen van de Duitsers kunnen blijven. Volgens Sylvia was het de bedoeling dat Nico vooruit zou gaan om één en ander te regelen, zodat hij later zijn gezin kon laten overkomen. In een brief uit 1945 schreef Jolan's accountant echter dat Nico van plan was geweest om zich aan te sluiten bij de geallieerde strijdkrachten.¹⁰

Engelandvaarders

Nadat Nederland zich in mei 1940 had overgegeven, probeerden vele mannen en vrouwen Engeland te bereiken om zich aan te sluiten bij de geallieerde strijdkrachten of zich op een andere manier in te zetten voor de oorlog tegen Nazi-Duitsland. Velen stierven bij hun vluchtpoging.¹¹ Er waren verschillende manieren om vanuit bezet gebied naar Engeland te ontsnappen. Er was een noordelijke route via Zweden, en een zuidelijke route die via België en Frankrijk naar Spanje en Portugal voerde. De kortste, maar waarschijnlijk ook gevaarlijkste manier was echter met een boot de Noordzee over. Dit was de route waarlangs de groep Engelandvaarders waartoe Nico Baum behoorde, hun ontsnapping had uitgestippeld. De groep is in oktober 1941 begonnen met het beramen van het plan.¹² Gerard Palms, die zelf niet mee zou

afb. 10. Een verwijzing naar 'Juwelenliste 16' met betrekking tot Horlogerie Delmonte. (NIOD)

gaan, lijkt een rol te hebben gespeeld bij het leggen van de contacten. Hoe Nico erbij betrokken raakte, is niet bekend. Het is zeer goed mogelijk dat Nico en Palms – beiden winkeliers – elkaar goed kenden uit de Rotterdamse middenstand. Na de oorlog is

Jolan Gerard Palms en zijn vrouw blijven zien. Zij en haar broer noemden hem 'ome Gerard', zegt Sylvia Strumpfman. De groep Engelandvaarders bestond uit negen mannen. De Oostenrijker Carl Zellermayer, die afdelingschef van de Bijenkorf was

afb. 11. Spijknissersbrug in 1938.
(Stadsarchief Rotterdam)

geweest, had de leiding. Jan Goedhart was eerste stuurman op de grote vaart en kwam uit Soest. Hij was de broer van verzetsstrijder, journalist en later politicus Gerrit Jan van Heuven Goedhart. Van het verzet had Jan Goedhart papieren meegekregen om in Londen af te leveren. Wilhelmus Blomme was rijksloods in Rotterdam en zou de gezagvoerder van de boot tijdens de overtocht zijn. Aan hem betaalde Nico vijfhonderd Engelse ponden voor de eerste uitgaven in Engeland. Cornelis Grashoff was een stuurman uit Voorburg en Jacob Rechter was koopman in Rotterdam. Verder bestond de groep uit de Amsterdamse broers Max en Bernard Meijers, die respectievelijk apotheker en arts waren en de Tsjechische professor Fischer. Nadat het vertrek eerder uitgesteld was wegens ziekte en strenge vorst, besloten de Engelandvaarders tijdens een bijeenkomst op 18 maart

1942 bij Zellermeijer thuis dat de overtocht op 21 maart 1942 's avonds om half tien zou plaatsvinden. Vanuit Rotterdam zouden de mannen naar Simonshaven op Putten gaan, waar een boot klaar lag. Deze boot hadden de mannen voor 1075 gulden overgenomen van visser Isaac Bravenboer. Henk Luyendijk zorgde voor de benzine voor de overtocht. Deze Rotterdamse garagehouder was ook degene die de mannen in twee groepen met de auto naar Simonshaven zou brengen. De eerste groep zou om vier uur 's middags uit Rotterdam vertrekken, de tweede zeven uur 's avonds. Een gevaarlijk punt was de brug bij Spijkenisse, maar omdat Luyendijk als chauffeur op de Waalhaven voor de Duitse Weermacht werkte, beschikte hij over een *Fahrbeehl*. Bij Simonshaven was het verzamelpunt de boerderij van pontbaas Maarten de Graaff. Hij en

afb. 12. Aanhef van de brief van de Engelandvaarders.

Doodvonnis tegen 7 personen die getracht hebben Nederland te verlaten

Op 21 Maart 1942 werden te Biersum (Z.H.) 8 personen gearresteerd bij een poging om met een bootje Nederland te verlaten. Dit waren:

1 ^o stuurman	gr. vrt. J.F. Goedhart	uit Soest
2 ^e stuurman	G. Grashoff	
Rijkspeds	W. Blomme	} uit R'dam
Ex afdelings- chef	Bijenkorf C.M. Zellermeijer	
Winkelier	N. Baum	
Koopman	J. Reehler	
Dr. Med.	B. Meijers	} uit Amsterdam.
Dr. Pharm	M. Meijers	

Arrestatie geschiedde tengevolge van verraad.
Verrader was de Nederlandse chauffeur Henk
Luzenduk, W. Varkennoordse Weg, Rotterdam (Z).

zijn vrouw bedienden het veer over het Spui al jaren. Blomme, die als rijksloods meer bewegingsvrijheid had dan de anderen, zou later komen. Aanvankelijk leek de hele operatie vlekkeloos te verlopen. Eerst werden Goedhart, de broers Meijers en professor Fischer naar de boerderij gebracht. Terwijl zij de komst van de anderen afwachten, viel het de mannen op dat er een boot van het *Hafenkommando* langs voer. Grashoff zag dat ze werden bespied met kijkers. Het werd hen duidelijk dat het helemaal mis was. Ze probeerden nog zoveel mogelijk van de papieren die Goedhart bij zich droeg, te vernietigen, maar het was al te laat. De boerderij bleek omsingeld door de SD. De mannen probeerden zich te verstoppen in het hooi en in de schuur, maar werden al snel gevonden door de Duitsers. Alleen professor Fischer, die zich had verstopt in een aardappelkist in een donkere gang van de boerderij, werd niet gevonden.¹³ De gearresteerde Engelandvaarders werden in

een boot gezet. Vanaf het water van het Spui zagen zij de anderen, waaronder Nico Baum, rechtstreeks in de val van de SD lopen. Deels per boot, deels per auto werden de Engelandvaarders eerst naar het Rotterdamse hoofdkwartier van de SD aan de Heemraadsingel gebracht en vervolgens naar politiebureau Haagsche Veer. Uit het dagrapport van woensdag 15 juli 1942 blijkt dat de hele groep om 7.00 uur 's ochtends per auto werd overgebracht naar Singel 548 in Amsterdam, om daar om 9.00 uur te worden voorgeleid voor het *Feldgericht*.¹⁴ Familie werd hiervan niet op de hoogte gebracht. In Amsterdam sprak het *Feldgericht* het doodvonnis uit tegen zeven van de acht Engelandvaarders. Het *Fluchtversuch*, waarvoor gevangenisstraf tussen drie en twaalf maanden gebruikelijk was, werd opgeblazen tot *Feindbegünstigung*, omdat de beklagden als afschrikwekkend voorbeeld gesteld moesten worden. Op 18 juli 1942 schreven Zellermeijer,

Goedhart en Blomme uit naam van alle veroordeelden een vier kantjes tellende aanklacht tegen het doodvonnis. In de brief wezen zij Luyendijk aan als verrader van het plan.

Nico Baum werd, gelijk met Goedhart, de broers Meijers en Zellermeijer, op 15 augustus 1942 gefusilleerd, Jacob Rechter enkele dagen later. Het is tot op de dag van vandaag niet duidelijk waar dit afschuwelijk tafereel zich heeft afgespeeld. Het kan zijn dat de executie heeft plaatsgevonden op de Waalsdorpervlakte bij Den Haag. Ook is het mogelijk dat Nico en de andere Engelandvaarders op het oefenterrein Crailo in de buurt van Laren (NH) zijn doodgeschoten. Het tijdstip is wel bekend: volgens de *Mitteilung über einen Todesfall* van het *Feldgericht* aan het *Standesamt* te Amsterdam is Nico die 15e augustus om vijf over half drie 's middags overleden. Doodsoorzaak: '*Vollstrecktes Todesurteil*'.¹⁵ Van de negen Engelandvaarders hebben

afb. 13. Pas op 19 augustus 1942 hoorde Jolan dat haar man overleden was. Zij plaatste op 11 september een overlijdensbericht in het *Joodsch Weekblad*.

alleen Grashoff en Blomme, van wie de straf uiteindelijk werd omgezet in levenslange tuchthuisstraf, en professor Fischer de oorlog overleefd. Zij hebben een belangrijke rol gespeeld bij de berechting van Henk Luyendijk. De verdenking rees al snel in zijn richting. Luyendijk was er getuige van geweest dat Nico bij de laatste bespreking aan Blomme alvast 500 pond had gegeven. Later, nadat Luyendijk was weggegaan, had Blomme dat geld weer aan Nico teruggegeven, omdat hij nog moest werken. Toen de mannen gearresteerd waren, werd Blomme door de Duitsers zeer grondig gefouilleerd: 'Ik merkte dat zij verbaasd waren, dat ik geen geld op mij had', verklaarde Blomme in 1945. Ook was het vreemd geweest dat bij Luyendijk de deur van de wc dicht mocht, maar bij de anderen niet. Zo waren er meer aanwijzingen. Het bleek dat Luyendijk het vluchtplan al in december 1941 aan de Gestapo had verraden. Hij had het vertrouwen van de groep gewonnen, doordat hij meerdere malen deelnemers aan het ontsnapingsplan het *Sperrgebiet* had weten binnen te voeren. De Engelandvaarders hadden Luyendijk daarom geheel in hun plan ingewijd. Voor het vervoeren van de mannen ontving hij drieduizend gulden van hen. Bovendien werd hem nog eens duizend gulden betaald voor het kopen van de benzine. Het verraad van Henk Luyendijk kostte het leven aan zes Engelandvaarders. Visser Bravenboer

afb. 14. Arnhemse
Bovenweg 40 in Drie-
bergen anno 2015.
(foto Louisa Balk)

en pontbaas De Graaff keerden beiden niet terug uit concentratiekamp Buchenwald. Luyendijk is hand- en spandiensten voor de SD blijven verrichten. In 1946 heeft het

Bijzonder Gerechtshof hem hiervoor de doodstraf gegeven. Uiteindelijk kreeg Luyendijk een gevangenisstraf van tien jaar opgelegd, waarvan hij zes jaar heeft uitgeze-

ten. Daarna kwam Henk Luyendijk weer op vrije voeten.

Onderduik

Jolan dook onder. Wanneer is niet bekend, maar dit gebeurde in ieder geval vóór januari 1943. Op 6 januari 1943 werden Jolan en haar kinderen uit het vreemdelingenregister van de Rotterdamse politie geschreven 'naar onbekend waarheen', maar deze afmelding is ambtshalve gedaan. Jolan had een onderduikplek gevonden in Den Haag bij het gezin van Annie Molenaar. Als het daar even minder veilig was, kon Jolan terecht bij de familie Weerheijm. Zij maakten allen deel uit van een hechte groep socialisten, die tijdens de oorlog aan meerdere joden en verzetsmensen onderdak bood. Wellicht was Jolan bij hen ondergebracht door bemiddeling van Van Heuven Goedhart, die journalist bij het Parool was. Tom, de jongste zoon van de familie Weerheijm, was geboren in het voorjaar van 1940. Hij ging in *Oorlogsverklaring* op zoek naar het verzetsverleden van zijn familie door interviews met, onder anderen, zijn drie jaar oudere broer.¹⁶ Zelf was Tom nog te klein om zich 'tante Jolan' goed te kunnen herinneren. Zij wordt in het boekje omschreven als een moedige vrouw. Ze moet gek geweest zijn op de kinderen Molenaar en Weerheijm, die ook dol op haar waren. Jolan stond erom bekend dat zij de meest verrukkelijke koolsoep kon maken. Toch was de koolsoep 'niet te pruimen', maar dat kwam waarschijnlijk doordat Jolan het alleen met kool en wat aardappelen moest doen. Jolan werkte mee in het huishouden en zorgde voor de kinderen.¹⁷ Hoewel het een komen en gaan

van onderduikers moet zijn geweest, was iedereen heel rustig. Eén keer hadden ze een jongen in huis die langs de grond kroop, omdat hij bang was dat hij van buitenaf gezien zou worden. Daar werden ze bij Weerheijm gek van; het was juist de bedoeling dat iedereen zich zo normaal mogelijk gedroeg.¹⁸ Jolan ging ook gewoon naar buiten. Door haar blonde haar en blauwe ogen zag ze er niet uit als een joodse vrouw. Met een vals persoonsbewijs op zak bracht Jolan soms pakjes weg, waarvan zij pas veel later wist dat het om illegale manifesten ging. Het was niet mogelijk voor Jolan om Georges en Elvire bij zich te houden. Het gezin Molenaar had zelf kinderen en de plotselinge aanwezigheid van nog eens twee kinderen zou moeilijk te verklaren zijn. Daarom werden Georges en Elvire, eveneens in bezit van een vals persoonsbewijs, in 'Kindertehuis De Viersprong' aan de Arnhemse Bovenweg in Driebergen ondergebracht. Jolan ging af en toe bij hen op bezoek. Georges en Elvire zijn ook wel eens in Den Haag geweest.¹⁹ De zusters Suus Dermout en Mien Deenik zwaaiden de scepter in De Viersprong.²⁰ In de jaren dertig waren zij uit Amsterdam naar Driebergen gekomen en stichtten daar een tehuis voor stadse 'bleekneusjes'. Gekleed in lichtbruine uniformen leidden ze het kindertehuis met straffe hand. Zuster Dermout was de strengste van de twee, ze had zelfs sadistische trekken. Voor straf stonden kinderen urenlang met blote voeten op een koude vloer. Zuster Deenik was aardiger. Meer dan twintig joodse kinderen vonden onderdak in De Viersprong. Hun papieren waren vervalst, waardoor de kinderen naar

school konden. Ook kwam Meta – Moe – van Kempen, een antroposofische onderwijzeres, in de avonduren lesgeven aan de kinderen. Soms kwam een pianiste of een verhalenverteller langs. De kinderen konden spelen in de tuin achter het huis.

Suus Dermout had contact met burgemeester Tonnon, waardoor zij op één of andere manier aan extra voedsel wist te komen.

NSB-er Tonnon had burgemeester De Beaufort in juni 1943 vervangen. Hij was lid van de NSB sinds 1933 en bleef dat tot het eind van de oorlog. Aanvankelijk een aanhanger van de idealen van de Nationaal Socialisten, zag Tonnon gaandeweg in dat de NSB een richting opsloeg die niet de zijne was, verklaarde hij bij zijn berechting na de oorlog.²¹ Hij was echter bang om zijn lidmaatschap op te zeggen. Tonnon's dossier bevat tevens beschuldigingen van lidmaatschap van de Nederlandse Volks Dienst en aansluiting bij de Germaanse SS, beiden door Tonnon ontkend. Ook was hij als *Verwalter* aangesteld voor de joodse firma Jos Bannet te Zeist, waarvan hij later verklaarde dat dit tegen zijn zin was. De kop van *Het Vrije Volk* boven een artikel over het strafproces van Tonnon dekt waarschijnlijk de lading: 'Was Tonnon wel fout maar niet slecht?'

Nagenoeg alle getuigenissen in zijn strafdossier ondersteunen het beeld dat Tonnon geen fanatieke NSB-er was. Door een mede-NSB-er wordt hij zelfs een 'defaitist' genoemd. In het archiefmateriaal komt Tonnon naar voren als zachttaardig en voorkomend, als een burgemeester die voor iedereen in zijn gemeente klaarstond en talloze ingezetenen, ook joden, hielp. Volgens de getuigen kneep hij een

oogje dicht bij het vermoeden van onderduik of bezit van een radio en waarschuwde hij de boeren voordat hun paarden gevorderd werden. 'Ik kan u geen feiten noemen, van daden welke Tonnon verricht heeft, waardoor de bevolking van Driebergen in beroerdigheid is gekomen. Hij was in zijn optreden tegen de Duitsers erg slap, maar toch wist hij het altijd zo te plooiën, dat beide partijen als het ware bevredigd werden', aldus getuige Sprenger. Maar hoewel het in Driebergen inderdaad veel erger had kunnen zijn, volgens deze getuige, was dit echter niet te danken aan de kracht van Tonnon, maar aan zijn angst. 'Hij wilde een voorzichtige middenweg houden, aan de eene zijde de burgerij te vriend houden en aan de andere zijde de NSB-lieden.' Hoewel in het dossier niets te vinden is over De Viersprong, is het goed voorstelbaar dat de zusters – tot zekere hoogte – hulp ondervonden van de NSB-burgemeester.

Lange tijd ging het goed en waren de kinderen min of meer veilig. Tot op 6 januari 1944 vier mannen van de SD De Viersprong binnenvielen. Van alle kinderen in het tehuis pikten de mannen er precies de joodse uit. De joodse en niet-joodse kinderen werden van elkaar gescheiden in een kamer rechts en een kamer links. De mannen namen vijftien joodse kinderen mee, waaronder Georges en Elvire. Hoewel de aanwezigheid van de joodse kinderen in Driebergen een publiek geheim was, moest er wel verraad in het spel zijn. De verdenking ging uit naar de jonge jood Siegbert Flatow. Hij en zijn zus waren kort geleden in Driebergen komen wonen en kwamen wel eens bij de zuster Dermout en

Deenik op bezoek. De zus kwam zo dikwijls langs, dat de dames vonden dat zij hen en de kinderen in gevaar bracht en haar vroegen minder vaak langs te komen. Aan rechercheurs Van Pelt en Van der Linden van de Politieke Opsporingsdienst Rotterdam verklaarden zij op 20 september 1945 dat zij hadden gehoord dat Flatow de verrader was. 'Flatow heeft dit gedaan omdat hij enige dagen hiervoor was gearresteerd wegens zwarte handel, n.l. een koffer vol met sigaren. Om nu verzachting van straf te krijgen heeft hij dit verraden'.²² Op 21 mei 1951 echter stelde de officier van justitie van de arrondissementsrechtbank in Rotterdam, 'gelet op art. 12 van de Wet, houdende regelen betr. toekenning ener tegemoetkoming aan personen, die ten onrechte als politieke delinquenten zijn behandeld [...]', Flatow onvoorwaardelijk buiten vervolging, omdat de 'tegen betrokkene gerezen verdenking ongegrond is gebleken'. Siegbert Flatow werd volledig gerehabiliteerd en ontving in 1994 zelfs een hoge Duitse onderscheiding voor zijn bijzondere verdiensten voor de Duits-Nederlandse betrekkingen en zijn bereidheid tot verzoening met het Duitse volk.²³ Voor Jolan echter is Flatow zonder enige twijfel de verrader van haar zoon en dochtertje geweest, of dit nu terecht was of niet. Toen zij jaren na de oorlog met Michael en Sylvia een sportdag bezocht van de club waar de twee lid van waren, kwam Jolan oog in oog met Flatow te staan. Hij was daar met zijn twee dochters aanwezig. Volgens Sylvia Strumpfman trok haar moeder wit weg en stortte in. Jolan heeft haar kinderen onmiddellijk van de sportclub gehaald.

Het einde

De zusters Dermout en Deenik hebben Georges en Elvire en de andere joodse kinderen nog kunnen begeleiden naar Amsterdam. Met een paardentram van de firma Hoek werden de kinderen eerst naar het station gebracht, de trein bracht hen vervolgens naar Amsterdam. Tijdens de treinreis zong zuster Dermout nog wat met de kinderen. Allen brachten de nacht door op het hoofdbureau van politie. Het is onbekend hoe het de zusters is vergaan toen hun joodse onderduiktjes waren opgepakt. Doorgaans stonden zware straffen op hulp aan onderduikers. Het lijkt er op dat Suus Dermout en Mien Deenik eenvoudigweg de volgende dag werden vrijgelaten. De kinderen werden naar het huis van bewaring aan de Weteringschans gebracht, de beruchte gevangenis waar ook Anne Frank met haar familie is vastgehouden. Op 12 januari 1944 vertrokken de kinderen vanuit Weteringschans naar Westerbork. Landelijk gezien is dit transport één van de laatste geweest.²⁴ Het is onvoorstelbaar wat er door Jolan moet zijn heengegaan toen zij hoorde dat haar kinderen waren opgepakt. In *Oorlogsverklaring* staat dat het verschrikkelijk was. 'Leo heeft nog geprobeerd die kinderen uit Westerbork te krijgen. Maar ze zijn doorgestuurd en niet meer teruggekomen. Jolan was radeloos en wilde zich aangeven in de hoop haar kinderen te kunnen beschermen'.²⁵ De verzetsgroep heeft haar daar met man en macht van moeten weerhouden. Elvire moet al ziek geweest zijn, toen zij in Westerbork aankwam. Volgens haar Joodse Raadkaart werd Elvire meteen opgenomen in

afb. 15. Overlijdensakte van Elvire opgemaakt in Westerbork.
(Herinneringscentrum Kamp Westerbork)

Nr. 8.

Heden in en twintig Januari
negentienhonderd vier en veertig verscheen voor mij, Ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Westerbork:
Lebstein, Jacques
oud twintig jaren, geloof
wonende te Westerbork

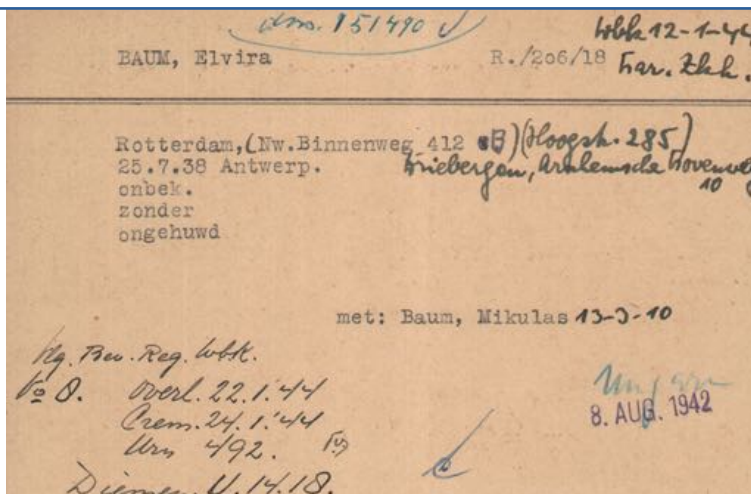
die verklaarde, daarvan uit eigen wetenschap kennis dragende, dat op in en twintig Januari dezes jaars, te neven uur vijf en veertig minuten in deze gemeente is overleden Baum, Elvire oud vijf jaren, geboren te
Polwoopen, op vijfen twintig juli negentien
honderd acht en dertig, kinder kroep, kinder
bekende woon en te Westerbork, doch verblijvend
in het kamp Westerbork; dochter van: Baum,
Antalkas overleden en van: Fried, Jolane
Kinder bekende woon en te Westerbork.

Waarvan akte, welke is voorgelezen.

het ziekenhuis van het kamp.²⁶ Om kwart voor acht in de ochtend van 22 januari 1944 overleed zij aan de gevolgen van TBC, nog geen zes jaar oud. Twee dagen later, op 24 januari, werd zij gecremeerd. De urn met haar as is bijgezet op de joodse begraafplaats in Diemen.

Georges werd met de andere kinderen in barak 35, het weeshuis van Westerbork, geplaatst. Op 8 februari 1944, twee weken na het overlijden van zijn zusje, ging Georges op transport naar Auschwitz, waar hij direct bij aankomst op 11 februari in de gaskamer werd vermoord. Hij werd negen jaar. Op 5 mei 1945 werd Nederland bevrijd door de geallieerden. De oorlog was over, maar

voor velen waren de verschrikkingen nog lang niet voorbij. Jolan moet een sterke vrouw geweest zijn. Haar man was gefusilleerd, haar dochtertje was overleden in Westerbork en haar zoontje werd vermist. Toch probeerde Jolan orde op zaken te stellen. Haar accountant vroeg op 2 juni 1945 voor Jolan een reisvergunning naar Antwerpen aan. Voor de oorlog gingen Jolan en Nico regelmatig naar hun juwelierszaak in Antwerpen, die door de vader van Nico gerund werd. Al meer dan drie jaar had Jolan geen contact meer gehad met haar schoonvader. De brieven die zij had gestuurd, kwamen onbesteld terug. Het was volgens haar accountant voor Jolan van groot belang naar

afb. 16. Joodse Raadkaart van Elvire. (Rode Kruis, Joodse Raad Carthotheek)

Antwerpen te kunnen gaan 'ten einde orde op de zaak aldaar te kunnen scheppen en na te gaan wat van het vermogen is overgebleven. [...] Van hare 2 kinderen is er één te Westerbork overleden en de andere is naar Duitschland vervoerd en omtrent hem is niets bekend'.²⁷ Lange tijd heeft Jolan niet kunnen geloven dat Georges dood was. Dat blijkt uit het dossier Baum bij het Rode Kruis. Nog in 1947 heeft Jolan een brief geschreven aan het Informatiebureau waarin zij informeert naar het lot van haar zontje. Zij dacht dat Georges misschien wel ergens in een kamp zat en niet wist hoe hij thuis moest komen. Die gedachte moet ondraaglijk geweest zijn voor Jolan. Toch is het haar geluk naar de toekomst te kijken en een leven na de oorlog op te bouwen. In 1950 hertrouwde Jolan met Henry Strumpfman, een jood van Poolse afkomst. Al voor de Eerste Wereldoorlog hadden zijn ouders Polen verlaten. Henry werd

in 1914 geboren in Parijs, maar groeide op in Londen. Henry's zus had aan een studiejaar in België een heel goede vriendin overgehouden, Helen. Deze Helen was de beste vriendin van Jolan in Rotterdam. Zij heeft gefungeerd als liaison tussen Henry en Jolan. De tot die tijd 'staatloze' vrouw werd genaturaliseerd tot Nederlander. Met een lening van de katholieke familie Vester kon Jolan het juweliersvak op een ander stuk van de Nieuwe Binnenweg – op nummer 286 – weer oppakken. Het gezin Strumpfman heeft nog een tijd boven de zaak gewoond. Toen Sylvia een jaar of tien was, zijn ze verhuisd naar het centrum van Rotterdam. Het bedrijf bleef op de Nieuwe Binnenweg. Jarenlang hebben Jolan en haar man samen Horlogerie Delmonte bestierd. Haar moeder was een heel goede zakenvrouw, zegt Sylvia Strumpfman. Haar vader was een rustige, zelfs stille man. Jolan was de sociale van het

afb. 17. De namen van Georges en Elvire Baum staan links bovenaan op het monument voor slachtoffers die korte of langere tijd tijdens de Tweede Wereldoorlog verbleven in Driebergen-Rijsenburg en in kampen zijn omgekomen. (foto Louisa Balk)

stel. Een lieve, warme vrouw en dol op kinderen. In huis werd nauwelijks over de oorlog, haar eerste man en Georges en Elvire gesproken. Na de oorlog ging alle aandacht

uit naar de wederopbouw: niet terugkijken, maar doorleven was het devies. Maar Jan was erg beschadigd door de oorlog. Als het goed met haar ging, was zij een geweldige

moeder. Maar er waren ook diepe dalen en Jolan heeft driemaal geprobeerd zelfmoord te plegen.

Op 3 maart 1994 is Jolan overleden. In 2000 hebben Sylvia Strumpfman en haar broer het pand aan de Nieuwe Binnenweg opgeruimd. In een la van een kastje vonden zij foto's van Nico, Georges en Elvire. Waarom Jolan deze niet heeft meegenomen bij de verhuizing naar het centrum is een raadsel. Misschien heeft ze het verleden in het kastje willen wegstoppen. Maar terwijl de foto's van Georges en Elvire in het laatje lagen, zal Jolan haar kinderen hebben meegedragen in haar hart.

Georges en Elvire Baum hebben in Rotterdam een plekje gekregen op het Joods Kindermonument. Ook staan hun namen sinds 7 november 2013 op het Joods Monument in Driebergen. Ze blijven voor de toekomst bewaard. Hoewel Georges en Elvire te jong zijn overleden om zelf een duidelijk spoor in archieven achter te laten, blijft – met wat de archieven blootgaven over hun ouders, én het verhaal van Sylvia Strumpfman – van hen meer bewaard dan hun namen alleen.

NOTEN

1. De website van Loods 24: <http://www.loods24rotterdam.nl/>
2. Stadsarchief Rotterdam, Gemeentesecretarie van Rotterdam afd. Bevolking c.a., Rotterdamse Gezinskaarten 1880-1941, (494.03). In Rotterdam werden gezinskaarten tussen 1880 en 1941 bijgehouden als onderdeel van de bevolkingsregistratie.
3. Stadsarchief Rotterdam, Archief van de

- Gemeentepolitie Rotterdam, (63), inv. nr. 3804-9.
4. De auteur heeft samen met Louisa Balk, adviseur Educatie bij het Stadsarchief Rotterdam, onderzoek gedaan naar Georges en Elvire Baum en andere kinderen van het Joods Kindermonument.
5. Met heel veel dank aan Sylvia Strumpfman.
6. De namen van de kinderen worden in diverse documenten verschillend geschreven. In overleg met Sylvia Strumpfman wordt de spelling aangehouden zoals op het Joods Kindermonument, het Joods Monument in Driebergen-Rijsenburg, en op Community Joods Monument en bij Yad Vashem.
7. Stadsarchief Rotterdam, Archief van de Gemeentepolitie Rotterdam, (63), inv. nr. 873, dossier A1430/1938.
8. Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), Amsterdam, (94), Omnia Treuhandgesellschaft m.b.H, inv. nr. 12, Ingekomen en doorzlagen van uitgaande brieven betreffende juwelierszaken, december 1941-januari 1944. De Omnia Treuhandgesellschaft was verantwoordelijk voor de verkoop van joodse bedrijven aan niet-joodse eigenaars en de liquidatie van firma's waarbij de activa en machines werden verkocht.
9. Bob Moore, *Slachtoffers en overlevenden, de nazi-vervolging van de joden in Nederland* (Amsterdam 1998) 172-173.
10. Nationaal Archief (NA), Den Haag, Archief van het Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983) (2.09.09), inv. nr. 96321, dossier 10215, brief accountant. Na de Tweede Wereldoorlog hebben ruim 300.000 Nederlanders de zogeheten bijzondere rechtspleging ondergaan. Zij werden beschuldigd van samenwerking met de Duitse bezetter, het in dienst treden bij de vijandelijke krijgsmacht, verraad of NSB-lidmaatschap. Van al deze mensen is een dossier aanwezig in het

Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging, dat vier strekkende kilometers beslaat. Het betreft zowel mensen die tot een zware straf zijn veroordeeld door een Bijzonder Gerechtshof, als mensen waarvan is gebleken dat de verdenking ongegrond was.

11. Volgens Agnes Dessing zijn ongeveer 1700 mannen en vrouwen in Engeland aangekomen. Agnes Dessing, *Tulpen voor Wilhelmina: de geschiedenis van Engelandvaarders* (Amsterdam 2004). Roos Hoebens komt tot de conclusie dat het waarschijnlijk 2000 personen gelukt is Engeland te bereiken. Zij baseert dit aantal op onderzoek in het NA, Ministerie van Defensie te Londen; Ministerie van Oorlog te Londen en afwikkeling daarvan, 1941-1947, toegangsnr. 2.13.71. en heeft haar onderzoek gepubliceerd in 'De Wapenkeuze van Engelandvaarders', *Mars et Historia* jaargang 2014 nr. 2.

12. NA, CABR, inv. nr. 96321, dossier 10215.

13. <http://www.piershil.com/index.php/oorlog/517-1942-het-verraad-van-de-pontbaas>.

14. Stadsarchief Rotterdam, Archief van de Gemeentepolitie Rotterdam, (63), inv. nr. 3157.

15. Stadsarchief Rotterdam, Gemeentesecretarie van Rotterdam afd. Bevolking c.a., (494-01), inv. nr. 89.

16. Tom Weerheijm, *Oorlogsverklaring, Een oorlogskind op zoek naar het verleden* (Amsterdam 1981).

17. Weerheijm, *Oorlogsverklaring*, 11 en 43.

18. Weerheijm, *Oorlogsverklaring*, 10.

19. Weerheijm, *Oorlogsverklaring*, 76.

20. <http://www.jmind.nl/>, de website van Stichting Joods Monument 1940-1945 in Driebergen-Rijsenburg. Veel details over de zusters Dermout en Deenik hoorden wij van Rob Jacobsen, die onderzoek doet naar De Viersprong. Louisa Balk voerde

een lang telefoongesprek met de heer Jacobsen.

21. NA, CABR, inv. nr. 57461 en 97594, PRA dossier 6349, proces verbaal van onderzoek contra W.M. Tonnon.

22. NA, CABR, inv. nr. 96326, PRA Rotterdam dossier 10236, afschrift van getuigenverklaringen tegen S.S. Flatow, 20 september 1945.

23. *Algemeen Dagblad*, 16 maart 1994.

24. <http://www.jmind.nl/>

25. Weerheijm, *Oorlogsverklaring*, 76.

26. Nederlandse Rode Kruis, Den Haag, Oorlogsarchief van het Informatiebureau, dossiernr. 175035. Dit archief wordt gevormd door de originele administratie van Kamp Westerbork, Kamp Amersfoort, de gevangenis in Scheveningen (Oranjehotel) en de cartotheek van de Joodse Raad. Het is niet openbaar, omdat het persoonsgegevens bevat waarop de privacywetgeving van toepassing is. Het Informatiebureau werd in 1909 opgericht met als taak nabestaanden te informeren over het lot van vermiste dierbaren.

27. NA, CABR, inv. nr. 96321, dossier 10215, brief accountant.